

Jadranka Mardešić Komac
Split

SPLITSKI GOVOR – NACIONALNO KULTURNO DOBRO

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske zaštitilo je splitski čakavski govor kao nematerijalno kulturno dobro svojim Rješenjem od 9. 1. 2013. godine. Naša udruga »Marko Uvodić Splićanin«, koju smo tim povodom osnovali, pokrenula je niz aktivnosti s ciljem da potakne i pokrene javni interes za promicanje i čuvanje jezičnog kulturnog dobra. Smatramo da najvažnije naše djelovanje mora biti usmjereno prema mladima koji više u životnom okruženju ne mogu čuti izvorni splitski govor. Ovaj je idiom posljednjih nekoliko desetljeća izgubio svoju komunikativnu funkciju. Naš splitski govor sveden je na upotrebu pojedinih čakavskih riječi u tekstovima šlagera i klapskih pjesama, ali presahnula je njegova vitalna komunikacijska funkcija.

Smatrajući da smo kao udruga za očuvanje nematerijalnoga kulturnog dobra »Splitski čakavski govor« najpozvaniji da se brinemo o njegovoj sudbini i pridonesemo buđenju svijesti o autohtonom jezičnom idiomu kao kulturnoj baštini koja je danas najugroženija, osmislili smo i pokrenuli Program zaštite splitskog čakavskog govora. Ocjenjujemo da naš napor mora prvenstveno biti usmjeren prema mladima kojima kroz obrazovni sustav valja ponuditi iskustvo zavičajnog idioma i probuditi svijest o zavičajnom idiomu kao kulturnom dobru koje je ugroženo i koje treba čuvati. Taj smo cilj već postigli radeći proteklih šest godina s osnovnim školama u Splitu.

Naš rad od donošenja Rješenja Ministarstva kulture 2013.:

1. Predavanja

- emeritus Joško Božanić: »Značaj zavičajnog jezika kroz Dalmaciju kao i splitski govor
- akademik Davorin Rudolf: »Očuvanje splitske čakavštine«
- akademik Dinko Kovačić: »Bolje ikad nego nikad«
- dr. sc. Dunja Jutronić: »Značaj zaštite splitskog govora kao idioma«
- dr. sc. Marijana Tomelić Ćurlin: »Značaj zaštite splitskog govora kao idioma«
- dr. sc. Dijana Čurković: »Zaštita čakavske riči«
- dr. sc. Filip Galović: »Zaštita čakavske riči«
- dr. sc. Radoslav Bužančić: »Zaštita čakavštine kao nematerijalne baštine«

2. Pjesničke večeri i predavljanja knjiga o čakavštini autora:

- Sonja Senjanović Peračić
- Mario Nepo Kuzmanić
- Dunja Kalilić
- Joško Armanda
- Jadranka Mardešić Komac
- Edo Šegvić
- Dunja Jutronić

3. Ostale aktivnosti:

- pridružili smo se Katedrama Čakavskog sabora u rujnu 2015. i postali 26. Katedra Čakavskog sabora koja pokriva Splitsko-dalmatinsku županiju na čelu s emeritusom Joškom Božanićem.
- dana 25. 11. 2015. ugovorili smo Sporazum o suradnji s Gradskim kazalištem mladih u Splitu, ravnateljem Belmondom Milišom.
- dana 22. 12. 2016. ugovorili smo Sporazum o suradnji sa Studijem glume na Odsjeku kazališnih umjetnosti Umjetničke akademije u Splitu, pročelnikom Odsjeka Milanom Štrljicom i dekanom Mateom Perasovićem.
- dana 27. 5. 2017. u Hrvatskom narodnom kazalištu u Splitu organizirali smo susret 25 Katedri Čakavskog sabora pod nazivom »Je li

nestalo ČA?«. Ovoj manifestaciji prisustvovala je povjerenica Vlade RH Branka Ramljak.

Znamo brojne primjere u svijetu gdje je uz pomoć društvene zajednice i sustavno vođene politike obnove zamrlih jezičnih idioma postignuto njihovo oživljavanje i probuđena svijest o njihovoj vrijednosti kao kulturnom dobru. Smatramo da je to moguće i u Splitu i to naše uvjerenje pokrenulo nas je da osnujemo udrugu čiji je program poduprlo Ministarstvo kulture RH proglašenjem splitskoga govora nacionalnim kulturnim dobrom.

Smatramo da je najvažniji korak edukacija edukatora, to jest ponuda programa edukacije za nastavnike hrvatskog jezika u splitskim osnovnim i srednjim školama i priprema temeljnog udžbenika za osnovne škole – čakavske čitanke.

Predlažemo Ministarstvu znanosti i obrazovanja da podupre našu inicijativu da se u osnovne škole uvede jedan sat čakavskoga govora kao izborni kolegij. Da bi to bilo moguće, smatramo da bi trebalo pripremiti program za učenje čakavštine za nastavnike hrvatskog jezika i književnosti u osnovnim školama kao i čitanku čakavskog govora. Tu ideju pokrenuli smo u suradnji s Odsjekom za hrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Splitu.

U prilogu donosimo Rješenje Ministarstva kulture Republike Hrvatske o zaštiti splitskog čakavskog govora.

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
Klasa: UP/I-612-08/17-06/0298
Urbroj: 532-04-02-02/1-12-1
Zagreb, 9. siječnja 2013.

Ministarstvo kulture na temelju članka 12. stavka 1. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (»Narodne novine«, broj 69/99, 151/03, 157/03, Ispravak 87/09, 88/10, 61/11) i članka 20. stavka 1. Pravilnika o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske (»Narodne novine«, broj 89/11), donosi

RJEŠENJE

1.

Utvrđuje se da **splitski govor (splitska čakavština)** ima svojstvo nematerijalnog kulturnog dobra u smislu članka 9. stavka 1. alineje 1. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

2.

Za kulturno dobro iz točke 1. ovoga Rješenja utvrđuje se sljedeći sustav mjera zaštite:

- promicati funkciju i značaj dobra u društvu, te uključiti zaštitu dobra u programe planiranja;
- osigurati održivost dobra kroz izobrazbu, identificiranje, dokumentiranje, znanstveno istraživanje, očuvanje, zaštitu, promicanje, povećanje vrijednosti, mogućnost prenošenja tradicije nasljednicima putem formalnog i neformalnog obrazovanja te revitalizaciju napuštenih segmenata dobra;
- senzibilizirati javnost i podupirati zaštitu i očuvanje dobra identifikacijom procesa globalizacije i društvene preobrazbe kako bi se izbjegla opasnost nestajanja, uništenja ili komercijalizacije dobra, a potaklo zbližavanje i snošljivost među ljudima;
- potaknuti izradu zavičajnog rječnika i gramatike;
- uključiti njegovanje materinskog govora u nastavne planove i programe osnovnoškolskoga i srednjoškolskog obrazovanja.

Nositelj dobra dužan je provoditi mjere zaštite radi njegova očuvanja, sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i svim propisima koji se odnose na kulturna dobra, pridržavajući se njegove povijesno-tradicionalne matrice i pojavnosti.

3.

Na navedeno nematerijalno kulturno dobro iz točke 1. izreke ovoga Rješenja primjenjuje se Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i svi propisi koji se odnose na kulturna dobra.

4.

Predmetno kulturno dobro upisat će se u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara, a upis će se objaviti u »Narodnim novinama«.

5.

Žalba ne odgađa izvršenje ovoga Rješenja.

O b r a z l o ž e n j e

Splitski govor (splitska čakavština) pripada južnočakavskom, odnosno ikavskom dijalektu čakavskoga narječja. Zemljopisno je područje ikavskog dijalekta svedeno u njegovu kopnenome dijelu na uzak i isprekidan pojas uz more. Južnočakavski – ikavski dijalekt proteže se od Petrčana do Zadra te od Biograda do Vodica, a u sjevernoj Dalmaciji od Primoštena do Rogoznice, preko Trogira, Kaštela, Splita sve do Poljica. Do 4. stoljeća pr. n. e. prostor srednje Dalmacije bio nastanjen ilirskim plemenom Delmata. Grad je tada bio ilirsko naselje. Veća su naselja nastala na širem području današnjega Splita u tom vremenu bila: Albona (Labin), Tragurium (Trogir), Salona (Solín), Spalatum (Split) i Epetium (Stobreč). Dolaskom grčkih kolonizatora početkom 4. stoljeća pr. n. e. stvaraju se prve gradske jezgre uz već postojeća ilirska naselja. Grad tada dobiva naziv Aspalathos. Krajem 3. i početkom 4. stoljeća n. e. rimski je car Dioklecijan dao sagraditi palaču u koju su se polovinom 7. stoljeća naselili stanovnici razorene Salone koji su pod naletima Avara i Slavena morali napustiti svoj kraj i povući se na sigurnije mjesto. Dioklecijanova palača se počela preobražavati u srednjovjekovni grad Split. Najvećim dijelom ranosrednjovjekovnog razdoblja do 9. stoljeća Split je pod bizantskom upravom, ali se već u 9. stoljeću stvara država hrvatskih knezova. U 10. stoljeću prvi hrvatski kralj Tomislav prisustvuje dvama crkvenim saborima. U 11. stoljeću Split je pod hrvatskim kraljem Petrom Krešimirom IV. U 12. stoljeću Split ulazi u sastav Ugarsko-Hrvatske Kraljevine i postaje autonomna komuna. Od 15. do 18. stoljeća Split je pod Venecijom. Padom Mletačke Republike 1797. g. Split je do 1805. g. pod austrijskom okupacijom, a zatim dolazi pod francusku vlast. Francusku vlast smjenjuje opet austrijska koja će trajati sve do pada Austro-Ugarske 1918.

g. To je vrijeme u kojem je živio Ivan Kovačić, a generaciju prije i Marko Uvodić (najplodniji pisac u splitskom vernakularu). Split se u to vrijeme prostirao na nepunoj desetini površine sadašnjega grada, od Varoša s jedne strane, do Lučca s druge, a sa sjeverne do Dobroga i Manuša. Dalje su sve bila polja, vinogradi i voćnjaci. Split je bio grad težaka (Marijana Tomelić – Čakavska rič, Split, 2000. br. 1-2). Ono što čini splitski govor drugačijim od ostalih čakavskih dijalekata jest činjenica da je to dominantan govor velikoga grada koji je stoljećima bio pod raznovrsnim utjecajima. Stalnim i sve većim pritjecanjem štokavskog pučanstva iz bliže i dalje okolice u Split, osobito u 17. i 18. stoljeću, splitski je govor sve više i brže gubio svoje primarne čakavske osobine. Nakon propasti Venecije, za vrijeme austrijske vladavine i kasnije, ti su se procesi još više ubrzali i intenzivirali, tako da se u drugoj polovici 19. stoljeća splitski vernakular, osobito u ustima mlađih naraštaja, znatno promijenio (Radovan Vidović). Gradski su govori, pa tako i splitski, više predmet sociolingvističkih negoli dijalektoloških istraživanja jer su oni izloženiji različitim utjecajima i upravo je zbog toga potrebno prepoznati splitski govor kao kulturno dobro koje čuva povijest, identitet i duh jednoga hrvatskoga grada razvijan stoljećima. Bez obzira na to koliko su jezikoslovci suglasni o mjeri u kojoj se splitski čakavski promijenio pod utjecajem različitih narječja, nepobitna činjenica jest da se on mijenja i odumire. Nositelji splitskoga čakavskog govora danas jesu stanovnici grada Splita, »fetivi« Splićani, Splićani »od kolina«. Oni su i njegovi čuvari, koliko se to može u vrijeme izloženosti svim opisanim utjecajima te utjecaju sredstava javnog priopćavanja i obveze općeg obrazovanja na hrvatskom književnom jeziku. Jezik se mijenja i dosadašnje opise splitskoga govora valja nastaviti istraživati te nadopunjavati novijim istraživanjima. Kroničar Splita, najveći i najbolji psiholog i portretist mentaliteta Splićana, Miljenko Smoje, ostavio je iza sebe duboko zaoranu i dobrano obrađenu brazdu u smislu jezika (Siniša Vuković). Neke karakteristike splitskoga govora, onako kako se danas ostvaruju na fonetsko-fonološkoj razini, a s naglaskom na najstariji jezični sloj, potvrđene u govoru »fetivih« Splićana (*Mira Menac-Mihalić i Antica Menac*):

Podrijetlo samoglasnika.

Samoglasnički sustav splitskog govora ima duge i kratke samoglasnike *a*, *e*, *i*, *o*, *u* koji su kontinuantne odgovarajućih samoglasnika u ishodišnom starohrvatskom sustavu. U funkciji silabema pojavljuje se sonant *r*. Na mje-

stu *jata* u pravilu je *i*. I u leksemu **orěh* jat je dao *i*: *òrīj*. Potvrđena je zamjena *jata* s *a* u prijedlogu *prama*. U primjerima s glagolom sjesti prepleću se refleksi *jata* i prednjega nazala: *sědi/sìdi*, *sìdite*. Rjeđe jekavske realizacije *jata*, uvijek jednosložne, uglavnom govore o novijim utjecajima i mogu se čuti kod mlađih govornika. Prednji nazal u pravilu je dao *e*, vrlo se rijetko od starijih govornika može čuti *a*: *jèzik/jâzik*. Stražnji nazal dao je *u*, npr: *rúka*, *rúku*. Slogotvorno *l* dalo je *u*, npr: *súnce*, *sùza*, *vúk*.

Redukcije nenaglašanih kratkih samoglasnika u splitskom su govoru rijetke. Redukcija se završnoga *i* provodi u infinitivu: *mìrit*, *bácìt*, dakle i u tvorbi futura prvoga i drugoga: *očitācu*, *će rádīt*, *būdete slūšat* i u glagolskom prilogu sadašnjem: *čėkajuć*, *mīsleć*.

Jednačenja – u splitskom se govoru provode općejezična jednačenja po zvučnosti i po mjestu tvorbe. Osim toga jednače se po mjestu tvorbe i prijedlozi *s* i *z* ispred *ń* (kod mlađih govornika taj prijelaz često izostaje). Potvrđena je zamjena *s* sa *š* i *z* sa *ž* ispred palatala *ń* (u ličnoj zamjenici 3. lica u tzv. sandhi-poziciji, tj. na granicama leksičkih morfema određene prozodijske cjeline) – *s* > *š*: *š njīma*, *z* > *ž*: *iž njěga*.

Naglasak.

Akcentatski sustav splitskoga govora ima pet naglasaka: kratkosilazni (*ǎ*) kratkouzlazni (*à*), dugosilazni (*â*), dugouzlazni (*á*), akut (*ã*) i dužinu (*ā*). Kad se silazni naglasci nađu na nepravom slogu u riječi, razvija se podijeljeni naglasak: na slogu ispred silaznog naglasaka ostvaruje se i uzlazni. Silina naglasaka podijeljena je i ostvaruje se na dva sloga: *govòrīt*, *smijāt se*. Svi slogovi mogu biti naglašeni, dugi i kratki.

Na početnom slogu mogu biti svi naglasci. Kratkosilazni naglasak ostvaruje se na svim slogovima unutar fonetske riječi. Na otvorenom zadnjem slogu ostvaruje se rjeđe i manje izrazito.

Slogotvorno *r* može biti samo kratko. Postoji tendencija zamjene akuta dugosilaznim naglaskom na prvom ili na jedinom slogu (*stvâr*, *rěp*, *kríž*, *môj*, *râdiš*), zamjenjivanja na srednjem ili zadnjem slogu s djelomičnim pomicanjem akcentatskoga mjesta prema početku riječi (*tâpêt*, *bâlūn*, *nàsāden*) i, kod najmlađih, s potpunim pomicanjem akcentatskog mjesta i s razvojem novijih zanaglasanih dužina, ispred kojih je slog s uzlaznim naglaskom (*tâpēt*, *bâlūn*, *nàsāden*).

U Splitu se mogu čuti samo zanaglasne dužine. Na starim prednaglasnim dugim slogovima danas je dugouzlazni naglasak. Stare su zanaglasne dužine uglavnom pokraćene, npr.: *o(d) šjõre gõspoje*, mõkron bičvon, određeni oblik pridjeva, komparativ i superlativ: *prãvi, stàriji, nãjtvrdoglãviji*, glagolski prilog sadašnji: *čëkajuć, mĩsleć*, prezent glagola: *plĩvaš, jëmaš, slĩšaš, mõraš/mõraš, odgovãraš, pĩtaš, žãlin, mĩsliš*, imenice na -ost: *mĩlost, nëmĩlost, mlãdost*, pridjev trpni: *kũvan, frĩgan*. Nakon skakanja naglasaka na prednaglasnicu slog koji je bio dug, najčešće ostaje dug: *në zna, ù glavu, nã vrat, nã čast, ù đĩr, nĩ rĩči*. S novim -a u genitivu množine dolazi i do duljenja u tom padežu: *stõ jëzika/stõ jëzika*. Budući da je za Split karakterističan podijeljeni naglasak, naglasak koji se u određenim situacijama ostvaruje na dva sloga, često je potvrđen dugi silazni na zadnjem slogu prezenta, a na prethodnom se slogu ostvaruje uzlazni (kratki ili dugi). Iako je to uobičajen izgovor, akcent se, osobito kod mladih govornika, može ostvariti i samo na prvom slogu. U tom će se slučaju na mjestu dugoga silaznoga ostvariti dužina – stariji: *nisân, pìcãš, razùmĩš*, mlađi: *nisan, pìcaš, razùmĩš*.

Promjene naglasnoga mjesta.

Silazni naglasak potpuno se ili djelomično pomiče na proklitiku – ù snu, ù kòrinu, pò tò, pò mĩri. Zabilježeni su primjeri bez takvoga pomicanja: *u filu, u gãbulu, u tòn*. Skakanje naglasaka na proklitiku često je potvrđeno (najčešće uz čuvanje zanaglasne dužine): *nã vrat (nã vrat), nã red, ù med, ù dušu, ù šest*. Uz potvrđene primjere *nã gore, nã misec* potvrđeno je i: *na gõre, na mĩsec*.

Duljenje.

U splitskom je govoru u nekim riječima produljen naglasak: *tãko, tãnka, kãko-tãko, onãko, ovãko, tribãlo, nasmijala se*.

Dva silazna naglasaka u riječi.

Potvrđena su dva silazna naglasaka u superlativu pridjeva i priloga te u složenicama: *nãjtëže, nãjbõji, nãjstarjega, nãjglũpi, nãjlipše*, te *ãptak, mĩsmãs, õbadvĩ, põšto-põtõ*.

Splitska frazeologija.

Po podrijetlu se svaka frazeologija, pa i splitska, dijeli na nacionalnu i posuđenu prema jeziku u kojem je nastala. Svojim najvećim dijelom splitska je frazeologija nacionalna, hrvatska.

Nekoliko primjera nacionalnih splitskih frazema (ilustrativni primjeri): *držat jezik za zubima* (šutjeti), *živit ka bubrig u loju* (dobro, bogato, udobno živjeti), *nosit glavu u torbi* (riskirati, izlagati se opasnosti), *krest Bogu dane* (besposličariti, ljenčariti, beskorisno gubiti vrijeme, dangubiti, ništa ne raditi), *mirne duše* (mirne savjesti, bez grižnje savjesti, smireno, mirno), *di si bija kad je grmilo* (morao si to učiniti u pravo vrijeme), *držat koga ka cvit u pitaru* (biti jako pažljiv prema kome, brižno uzgajati, njegovati koga), *grijota Božja* (velika, neprežaljena šteta).

Primjeri nekih posuđenih splitskih frazema – iz venecijanskog dijalekta: *stat atento* (pažljivo slušati), *kola fjaka* (sporo, lijeno), *učinit/činit fintu* (praviti se, pretvarati se), *kampana rota* (čovjek bez sluha za glazbu).

Neki primjeri splitskih frazema nastalih iz raznih područja ljudske djelatnosti: *vitar u krmu* (povoljne prilike, uspjeh), *dignit sidro* (otići, otploviti, napustiti mjesto), *gruba ka škarpina* (ružna), *ja u kupe, ti u špade* (govorimo o različitim stvarima, ne razumijemo se).

Radi aktivnosti na očuvanju i promociji splitskoga govora osnovana je Udruga za očuvanje baštine splitske čakavštine »Marko Uvodić Splićanin«. Članovi Udruge su splitski intelektualci: profesori književnosti, ekonomisti, građevinari i ostali. Mnogi od njih su pjesnici koji su izdali svoje zbirke čakavskih pjesama. Udruga ima podršku Turističke zajednice Splita te se organiziraju pjesničke nedjelje pod nazivom »Jušto u podne pô ure beside«. Cilj ovog druženja je približiti se građanima Splita koji su gladni splitskog izričaja, kao što su govorili njihovi stari. U gostima su bila djeca osnovnih splitskih škola, djeca članovi kulturno-umjetničkih društava i djeca osnovnih škola u Kaštelima. Cilj Udruge je i u budućnosti educirati djecu po školama, osnovati izdavačku kuću za tiskanje mjesečnog dječjeg lista na čakavskom koji bi bio dostupan osnovnim školama, profesorima i ostalim građanima, ljubiteljima splitskog govora. To bogatstvo nekadašnjega čakavskog jezika njeguje se samo u knjigama, od Marka Marulića preko Miljenka Smoje i Ivana Kovačića do Čiče Senjanovića.

Na osnovi predočene dokumentacije i iznesenih činjenica, a prema preporuci Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu, Stručno povjerenstvo za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra na sjednici održanoj 22. stude-

nog 2012. godine utvrdilo je da **Splitski govor (splitska čakavština)** ima svojstvo nematerijalnoga kulturnog dobra.

Donošenjem ovog rješenja, sukladno članku 12. stavku 1. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara na predmetno dobro primjenjuju se citirani Zakon, kao i svi drugi propisi koji se odnose na kulturna dobra.

Sukladno članku 12. stavku 4. istog Zakona, točkom 4. izreke ovog rješenja, određena je obveza upisa predmetnog dobra u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara. Temeljem članka 16. stavka 1. istog Zakona određuje se objava toga upisa u »Narodnim novinama«.

Sukladno članku 12. stavku 5. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, žalba protiv ovog rješenja ne zadržava njegovo izvršenje.

Iz gore navedenih razloga riješeno je kao u izreci.